

JONAS KAROLIS CHODKEVIČIUS KARUOSE SU ŠVEDIJA

Didžiausią karinę šlovę Jonas Karolis Chodkevičius pelnė karuose su švedais Livonijoje. Dinastinis Vazų konfliktas Švedijoje virto karu dėl Livonijos. Abiejų Tautų Respublikos karalius Zigmantas Vaza siekė susigrąžinti Švedijos sostą. Dar 1587 m. pabaigoje, tapęs Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, Zigmantas Vaza buvo pasižadėjęs švedų valdomą Estiją prijungti prie Lietuvos ir Lenkijos bendrai valdomos Livonijos. Tačiau jis to dar nebuvo padaręs. Norėdamas patraukti ATR bajorus į savo pusę bei gauti Seimo pritarimą, 1600 m. jis paskelbė prijungiąs prie ATR šiaurinę Estiją. Reaguodamas į šį sprendimą Zigmanto Vazos dėdė, būsimasis Švedijos karalius Karolis IX (1604–1611), 1600 m. įsiveržė į Livoniją ir grėsmingai artėjo prie LDK sienų. Pagrindinė karinė ir finansinė našta teko LDK. Respublikos seimuose paprastai sunkiai būdavo priimami nutarimai dėl karo finansavimo, LDK konvokacijose užsikraudavo papildomus mokesčius, o Lenkija jų vengė. Lėšų nuolat trūko, samdyti kariai, negaudami atlygio, buvo linkę dezertyuoti.

Tokiomis sąlygomis 1601–1605 m. kampanijoje aktyviai veikė LDK kariūnai. Lietuvos didžiajam etmonui Kristupui Radvilai Perkūnui pavyko apginti tik Rygą ir Dauguvos žiotis saugančią Daugavgyvą. Švedų puolimus pavykdavo sustabdyti lauko mūšiuose. Kristupas Radvila Perkūnas ir lauko etmonas Chodkevičius su LDK kariuomene sumušė švedus 1601 m. vasarą prie Kuoknesės. Švedai patyrė didžiulius nuostolius: žuvo apie 2 tūkstančiai karių, prarado 12 vėliavų bei įvairios karinės amunicijos. Lietuvių nuostoliai buvo mažesni: apie 100 žuvusių ir 80 sužeistų karių. Lietuviai paėmė apie 1800 švedų belaisvių ir 11 patrankų. Tai buvo ketvirtoji LDK kariuomenės pergalė prieš švedus. 1601 m. lietuviams į pagalbą atvyko pats karalius su 14 600 lenkų kariuomene, o vyriausiuoju jos vadu buvo paskirtas lenkų didysis etmonas Janas Zamoyskis. Jam pavyko atsiimti iš švedų daugumą Livonijos pilių, tačiau persilaužimo kare nepasiekė, ir Lenkijos kariuomenė 1602 m. rudenį iš Livonijos pasitraukė. Kare ji dalyvavo simboliškai. Nepatenkintas lenko paskyrimu didysis etmonas Kristupas Radvila Perkūnas išvyko namo, o Lietuvos kariuomenei vadovauti buvo paskirtas lauko etmonas Chodkevičius. Netrukus ATR karinėje vadovybėje įvyko didžiulės permainos: 1602 m. spalio mėn. kariuomenės vado pareigų Livonijoje dėl senatvės ir ligos neteko J. Zamoyskis, o 1603 m. lapkričio mėn. mirė LDK didysis etmonas Kristupas Radvila Perkūnas. Livonijos saugoti liko vienas Chodkevičius. Nors jo kariuomenė buvo maža, tačiau karas jam vis dėlto sekėsi. Kariuomenės atlyginimui jis išleido nemažą dalį savo turtų. Sumanų ir rūpestingą vadą kariuomenė palaikė, todėl su mažyte jos saujele Chodkevičius darė stebuklus. 1604 m. prie Paidės jis iškovojo pergalę ir net

paėmė Dorpatą. Nors jo kariuomenė buvo išvargusi, išbadėjusi, negaudavo atlyginimo, tačiau savo karvedį dievino. Ji buvo tokia maža, kad nepakako net pilių įguloms išlaikyti.

Tuo tarpu sutelkęs jėgas, 1605 m. rugpjūčio pradžioje į Estiją su didele kariuomene atplaukė Švedijos karalius Karolis IX. Jis žygiavo Rygos link pakeliui atsiimdamas lenkų ir lietuvių kariuomenės jau užimtas tvirtoves.

Perėmęs iš Kristupo Radvilos Perkūno didžiojo etmono bulavą (ceremoninę buožę), Chodkevičius iš karto nebandė pastoti kelio švedų kariams. Istoriko Deimanto Karvelio teigimu, 1605 m. Chodkevičius Radviloms priklausančioje Biržų pilyje buvo dislokavęs savo karines pajėgas, iš čia su trimis tūkstančiais surinktų karių jis patraukė Rygos link padėti apsuptiems miestiečiams.

Budriai sekdamas švedų kariuomenės judėjimą Chodkevičius juos pasitiko 1605 m. rugsėjo 27 d. auštant apie 13 km į pietryčius nuo Rygos, prie Salaspilio. Didžiulė švedų kariuomenė išžygiavo rugsėjo 26 d. naktį ir anksti ryte taip pat pasiekė Salaspilį. Išrikiuota į keturis ešelonus, 11 000 pėstininkų, 3000 raitelių ir 11 patrankų turinti kariuomenė prieš mūšį buvo palankesnėse pozicijose ir slėpėsi už natūralios užtvartos – upelio slėnyje. Chodkevičiaus kariuomenę sudarė 3500–3800 karių: 1300 pėstininkų, 2500 kavaleristų ir 5 patrankos. Be 200 husarų iš Lenkijos, kiti buvo LDK daliniai.

Prieš mūšį su visais kariais Chodkevičius išklausė mišias ir, juos padrąsinęs ugninga kalba, ryžosi laimėti ir išgelbėti Rygą arba žūti su visa savo kariuomene. Karvedys pasirinko strategiją išrikiuoti kariuomenę taip, kad priešui ji atrodytų mažesnė, nei yra iš tikrųjų. Dėl to kariuomenę suskirstė į tris ešelonus ir užėmė tokią patogią poziciją tarp kalvų, kad švedai prisiartinę nepastebėjo kariuomenės, ir manydami, kad ji pabėgo, jau ruošėsi vytis, kai staiga aptiko priešų stovyklą. Chodkevičius, pasiryžęs vienu smūgiu laimėti, nutarė pulti su visa kariuomene. Dešiniojo sparno pulkui, kurį sudarė 700 husarų, keturios kuopos pėstininkų (iš viso apie 1000 karių), kelios patrankos bei Vincento Vainos vadovaujami 300 husarų, vadovavo rotmistras Jonas Petras Sapiega, kairiajame sparne buvo 900 rotmistro Tomo Dambrovos vadovaujama husarų, o viduriniajam sparnui, kuris rikiavosi arčiau dešiniojo, vadovavo pats etmonas. Husarų skiriamasis atributas buvo ant nugarų dėvimi arba prie balno tvirtinami sparnai. Yra keletas teorijų, aiškinančių šių sparnų prasmę: pirma, sparnai saugojo husarus nuo priešų kilpavirvių arba lasų, antra – šuoliuojant žirgų sparnai vibruodavo ir tas garsas išgąsdindavęs bei pabaidydavęs priešų žirgus, trečia – psichologinė: dėvimi kailiai ir sparnai vaizdavo karių tarsi mitologines nenugalimas būtybes.

Chodkevičius karių rezervo neturėjo. Vietoj rezervo švedams apgauti pamiškėje buvo sustatęs kareivių iškamšas, o už kelių kilometrų buvo nusiųsti ar paslėpti keli būreliai, kurie turėjo pasirodyti mūšio metu, kad švedai juos palaikytų ateinančia parama. Saugodamas nuo priešų šią gudrybę Chodkevičius pirmas pradėjo mūšį. Pasiuntęs kavaleriją prieš kairįjį švedų flangą nuviliojo juos į

pakalnę, į lygumą, kur buvo patogi vieta kautis. Tuo pačiu metu Chodkevičiaus 300 husarų puolė švedų pėstininkus, išdėstytus centre, kad šie negalėtų persirikiuoti ir paremti dešiniajame flange atakuojamos kavalerijos. Švedų kavalerijai pradėjus trauktis, didysis etmonas įsakė visoms kairiojo sparno pajėgoms ir rezervui atakuoti dešinįjį švedų sparną. Salaspilio mūšyje sunkiosios lietuvių raitijos atakos buvo svarbus taktinis manevras, sukėlęs sąmyšį ir privertęs švedus trauktis. Švedams ėmus trauktis, jų pėstininkai liko neapsaugoti ir turėjo atlaikyti ataką iš trijų pusių vienu metu. Tuomet Chodkevičius su visomis jėgomis puolė priešą ir jį visiškai sutriuškino. Švedai paniškai pradėjo bėgti Rygos link, dalis persikėlė per Dauguvą į Kuršą.

Mūšis, trukęs apie tris valandas, baigėsi tris kartus didesnės švedų kariuomenės sutriuškinimu. Žuvo daug švedų generolų ir Švedijos karaliaus Karolio IX žentas, kiti pateko į nelaisvę, pats Karolis IX vos spėjo pasprukti su laivais ir kariuomenės likučiais atgal į Švediją. Chodkevičiui atiteko 60 vėliavų, 11 patrankų ir keli tūkstančiai karių. Žuvo 6000 švedų ir tik maždaug 100 didžiojo etmono karių, dar apie 200 buvo sužeista, taip pat husarai prarado daugumą žirgų. Švedai buvo priversti nutraukti Rygos apgultį ir atitraukti savo pajėgas į šiaurę.

Po Salaspilio pergalės išvadavęs Rygą Chodkevičius vėl grįžo į Biržų pilį. Iš Biržų jis išsiuntė laišką švedų generolui Fryderykui Joachimui Mansfeldui dėl pasikeitimo belaisviais, paimtais Salaspilio mūšyje. Biržų pilyje jis gavo spalio 12 d. datuotą karaliaus laišką iš Krokuvos, kaip atsakymą į pranešimą apie pasiektą pergalę.

Pergalei pažymėti didelės iškilmės buvo surengtos LDK sostinėje Vilniuje: mieste pastatyti ištaigingi vartai, papuošti Vilniaus universiteto jaunimo užrašais, šlovinančiais nugalėtojus ir etmoną Chodkevičių.

Šiam laimėjimui buvo skirta 1606 m. Laurencijaus Bojerio Vilniuje išleista poema „Karolomachija“, arba „Karolių mūšis“, kurioje rašoma: „Tegul ilgam išlieka atmintyje narsiausias didvyris Karolis Chodkevičius, kuris, pats pasitikęs pavojų, mus apgynė ir tėvynės garbę ir gerovę labiau nei gyvybę tausojo.“

Tuo metu lietuvių kariuomenė įrodė, kad XVII a. pradžioje Lietuvos karo menas Europos mastu (išskyrus Olandiją) užėmė vieną geriausių pozicijų: ji buvo įvaldžiusi techniką (sunkiąją artileriją), praktiką bei teoriją. Ir tą įrodė karvedžio Jono Karolio Chodkevičiaus iškovota pergalė.

Tačiau ši garsi pergalė vis dėlto nepakeitė valdovo ir Seimo požiūrio į valstybės gynimo reikalus – ir toliau kariuomenė finansiškai nebuvo remiama. Chodkevičius turėjo rūpintis kariuomene savo jėgomis. Stokodamas lėšų jis pardavinėjo savo sidabrinčius indus, kad galėtų išmokėti kareiviams algas. Dėl lėšų stygiaus tinkamai išnaudoti pergalės nepavyko. Nors nusilpninti švedai 1606 m. pavasarį sudarė dvejų metų paliaubas, tačiau jau kitais metais, pasinaudojęs pasunkėjusia ATR vidaus

padėtimi, Karolis IX vienašališkai nutraukė paliaubas ir vėl ėmė puldinėti Rygą. Livonijoje karas tebesitęsė. Tame kare svarbus dar vienas „primirštas“ Chodkevičiaus jūrų mūšis. 1609 m. naktį iš vasario 28 į kovo 1-ąją etmonas su savo artilerija staigiai užpuolė švedų laivyną ir užėmė svarbų Pernu uostą. Grįždamas atgal sužinojo, kad Salacgryvos uoste stovi švedų laivynas su didele įgula ir blokuoja Rygos uostą. Chodkevičius iš pradžių pasiuntė žvalgus, sužinojo, ko reikėtų imtis, ir kaip drąsiu manevru iškovoti pergalę. Pernu uoste jis buvo užgrobęs du prekybinius švedų laivus ir keletą mažesnių barkaso tipo burlaivių. Palikęs du šimtus karių saugoti miesto, etmonas suformavo flotilę iš užgrobų laivų, juos apginklavo užgrobtais Pernu tvirtovės patrankomis, susodino į laivus savo pėstininkus ir patraukė jūra link Salacgryvos uosto. Jo prieigose patyliukais buvo parengti du padegamieji laivai (fakelai), kurie medinių laivų amžiuje buvo viena efektyviausių priemonių prieš laivynui naikinti. Sumanymui įgyvendinti buvo pasamdyti vietiniai Livonijos jūreiviai. Jie išvairavo padegtus laivus tiesiai į reide glaudžiai sustojusius švedų laivus, „saugomus“ atsipalaidavusios ar net miegančios sargybos. Du švedų laivai iš karto buvo nuskandinti, kitiems pavyko prasiveržti į jūrą. Visos Salacgryvos uosto ir tvirtovės atsargos, įskaitant ginklus, amuniciją atiteko Chodkevičiui. Būsimasis Chotyno karvedys, remiamas savo giminaičių ir LDK didikų, surinkęs apie du tūkstančius karių, kovėsi prieš keliskart didesnes švedų pajėgas. Jam pavyko atstumti priešą nuo Rygos ir pasiekti Pernu.

Chodkevičiaus sėkmingos karinės operacijos Livonijoje teikė vilčių ir LLV karaliui Zigmantui Vazai, kuris jau tais pačiais metais iškiliam karvedžiui atskleidė karo su Maskva planą. Įvertinęs kariuomenės galimybes, Chodkevičius jį kritikavo, nenorėjo kariauti dviem frontais ir stengėsi gauti didesnę paramą Livonijos reikalams. Tačiau karalius nenorėjo to girdėti, negana to – dalį kariuomenės jis atitraukė iš Livonijos ir pasiuntė į Maskvą. Taigi, nutraukus kovas su švedais, į šią karinę ekspediciją paskubomis teko žygiuoti Chodkevičiaus kariuomenei.

Alfredas Bumblauskas, Genutė Kirkienė, Petro Sas. *1621 m. Chotyno mūšis – mūšis dėl Vidurio Europos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.